

Lukku pandud hääled

Jaan Ross (ed.). *Encapsulated Voices. Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918. Das Baltikum in Geschichte und Gegenwart, Bd. 5, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2012, 197 lk.*

Nele Salveste

Kujutage endale ette, et satute sõjakeerises kodust kaugele vangilaagrisse, kus peate järsku võõrkeelses keskkonnas ja rasketes oludes oma eluga toime tulema, ning siis ilmuvad ühel päeval teie ette habetunud sellid ning nõuavad, et loeksite neile fonograafi toru ees mingeid kummalisi sõnarodusid, esitaksite tekste ning laulaksite neile laule omaenda emakeeles. Situatsioon mõjub nõnda elukaugena, et otsustate salamisi need veidi naiivsed teadlased kergelt frivoolsete laulukestega välja naerda. Salvestised vajuvad unustustehõlma ning avastatakse uuesti alles 88 aastat hiljem, niisiis peaaegu saja aasta pärast, ning arhiivide hämarustest tuuakse päevalgele teie sõttasattumise lugu ning trükitakse maitsekalt kujundatud õrnhallide kaante vahele. Mõjub ootamatuna? Aga just nii juhtuski 22 Krasnojarski polgus teeninud eesti soost sõjamehega, kes sattusid 1914. aasta sügisel Saksamaale vangilaagrisse. Jaan Rossi toimetatud teos „Encapsulated Voices. Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918” pakub põneva lugemise erinevate teadusvaldkondade uurimisviisidest ning eesti sõjameeste saatusest Esimeses maailmasõjas.

„Encapsulated Voices” on artiklite kogumik, mis sisaldab väga erinevaid uurimusi mitmest teadusvaldkonnast, kuid vaatenurkade mitmekülgusest hoolimata moodustab raamat terviku, mis kulgeb omamoodi nagu juturaamat, viies lugeja kaasa salvestamise aega, sõjaväljale, arhiivi, teadlaste kabinetti ning isegi ohvitseride otsustamisruumidesse. Aga mis on siis õieti raamatu „Encapsulated Voices” aineks? Tegemist on eestikeelsete salvestistega, mille raamatu toimetaja Jaan Ross avastas stipendiaadina Berliinis viibides Berliini etnoloogiamuuseumi ning Berliini Humboldti ülikooli arhiividest. Salvestised on kogutud Saksamaa vangilaagrites aastatel 1916–1918 ning sisaldavad eesti keelenäiteid,

jutustusi, loetud piiblitekste ning rahvuslikke laule. Kokku on säilinud veidi üle ühe tunni kõne- ja laulumaterjali, mis on CD-l raamatuga ka kaasa pandud. Kogumiku üheksa artiklit valgustavad salvestamise tagamaid ning mängivad läbi Berliini arhiividest leitud materjali uurimispotentsiaali.

Jürgen-Kornelius Mahrenholz annab kogumiku avaartiklis väga põhjaliku ülevaate sellest, kes salvestamise taga seisis ning mis eesmärgid olid üldse nendel teadlastel, kes toona vangilaagritesse erinevatest rahvustest keelejuhte otsima läksid. Kogu projekt ning algatus olid seotud Wilhelm Doegeniga, kes suurest huvist filoloogia vastu algatas nii-öelda „häälte muuseumi” loomise projekti, mille eesmärgiks oli koguda keele- ja muusikanäiteid kõikvõimalikest keeltest maailmas, saksa keele dialekte ning kuulsate inimeste kõnet. Tema algatus kulmineerus Kuningliku Preisi Fonograafiakomisjoni (Königlich Preußische Phonographische Kommission) loomisega, mille eestvedamisel salvestati aastatel 1915–1918 helinäiteid 250 keelest ja murdest, mida on kokku 1650 šellakplaati ning 1022 vaharulli. Šellakplaadid ning vaharullid on hoiustatud erinevates institutides, esimesed on leitavad Berliini etnoloogiamuuseumi fonogrammide arhiivist (das Berliner Phonogramm-Archiv) ning teised Humboldti ülikooli muusikateaduse osakonna heliarhiivist (das Berliner Lautarchiv), ning nad on ka sisult erinevad. Šellakplaatidele salvestati Carl Stumpfi juhtimisel eelkõige kõnet ja keelenäiteid, vaharullidele aga Georg Schünemanni eestvedamisel muusikat ja laulunäiteid.

Kogu kogumine toimus väga süstemaatiliselt ning kogumise põhimõtted on täiesti võrreldavad tänapäevaste standarditega. Iga salvestis on näiteks varustatud põhjaliku ankeediga keelejuhi keeletausta kohta ning iga keele kohta on salvestatud üks ja seesama lõik kadunud poja loost piiblis. Sääraselt on näiteks võimalik hinnata, missugused nähtused keelejuhi kõnet salvestuses

mõjutavad, ning teatud määral vaadelda ka nähtusi, mis eri keeli üksteisest eristavad. Ühele foneetikaõpilasele on aga hoopis põnev lugeda, kuidas juba peaaegu sajandikauguses teadusprojekti sisalduvad tänapäevase foneetika huvivaldkonnad. Vähe sellest, et salvestati keelenäiteid akustiliselt keelespetsiifiliste nähtustega, nagu kvantiteet või palatalisatsioon: lisaks koguti ju lausa palatogramme ning röntgenpilte eri häälikute moodustamisest.

Raamatu üheks läbivaks küsimuseks on, miks need salvestised üldse sündisid. Reinhard Nachtigal vaatleb oma artiklis tollast poliitilist olukorda ning situatsiooni vangilaagris. Vastavalt Saksa välispoliitilistele eelistustele kategoriseeriti ka sõjavange ning teatud militaarsete ning territoriaalsete huvide tõttu koheldi näiteks ukrainlastest sõjavange paremini kui teisi. Eestlasi ning teisi baltlasi see aga ei puudutanud ning Nachtigal peab nentima, et tegemist oli väga mitmes mõttes tavapäratu huviga (lk. 34: „the interest was in many respects an unusual one“). Võib-olla oli tõesti nii, et sõjajuhid lasid teadlased vangilaagrisse, et jälitada sõjavangide poliitilist meelestust, ning soovisid kuidagi vange propagandaga mõjutada, kuid foneetikust allkirjutanu jagab täielikult Wilhelm Doegeni uurijaentusiasmi ning usub, et tegemist oli siiski sügavalt teadusliku huviga. Seda tõdemust toetavad ka salvestiste iseloom ning kogumise süstemaatika. Paistab aga, et Saksa uurijaid paelus eelkõige helisalvestamine ja kogumine ning salvestatud materjali kirjeldamine jäi tagaplaanile. Kogutud materjalid avastati uuesti alles 1980. aastatel ning siis algas ka nende trüki kajastamine (lk. 26). Olgu võrdluseks toodud, et Austria uurijad avaldasid uurimusi just sarnaselt kogutud materjali kohta juba 20. sajandi esimeses veerandis (lk. 34). Selles aspektis seisneb ka raamatu „Encapsulated Voices“ tähtsus: see on Eesti ja Saksa teadlaste oluline ühispanus tollal kogutud materjali uurimisse.

Eestikeelsete salvestiste iseloom on seotud Hermann Jacobsohni isiksusega. Jaan Ross kirjutab, et Jacobsohn pidi olema väga hea eesti keele oskaja, ning keelejuhtide päritolu vaadates paistab, et teda huvitas eesti keele murrete võrdlus. See langeb aga kokku ka Doegeni heliarhiivi koostamise üldiste eesmärkidega. Ehkki huviks on olnud võrrelda erinevaid dialekte, on Lõuna-Eestist pärinevad keelejuhid selgelt ülekaalus. See

võis ju Jacobsohni isiklikest huvidest tuleneda, aga võis ka olla seotud Krasnojarski polku kuulunud sõjameeste päritolulise jaotumisega. Mis teeb aga Jacobsohni isiku eriti põnevaks, on asjaolu, et ta peab oluliseks salvestada eesti keelt emakeelena rääkija vene keelt (lk. 117).

Aadu Musta ja Kadri Toominga artikkel vaatleb Berliini salvestisi arhivaari vaatepunktist ning toob põnevaid fakte keelejuhtide isiksuste kohta. Sellest artiklist saab lugeja rohkemal või vähemal määral teada, kes need eestlased olid, kelle hääli salvestistes kõlab, ning mis nendest lõpuks sai. Nii võis näiteks olla, et Tallinnas raadiomajas töötanud Aleksander Sillat sai raadiotöök inspiratsiooni just teda vangilaagrisse salvestama tulnud Saksa teadlastelt. Omamoodi on Musta ja Toominga artiklis jäädvustatud eesti sõjakangelaste lood ning sealt on põnev jälgida, kuidas nappide sissekannetega dokumentide põhjal inimese elulugu kokku kirjutatakse.

Pärtel Lippus analüüsib oma artiklis salvestistes esineva eesti keele akustilisi omadusi ning tema artikkel pakub kujuka näite just seda laadi uurimusest, milleks Wilhelm Doegen ja Hermann Jacobsohn välitöödele üldse läksid. Sama kehtib ka Karl Pajusalu artikli kohta, kes hindab auditiivselt, missugused murdejooned keelejuhtide kõnet iseloomustavad. Pajusalu auditiivne analüüs annab ideid väga paljude uurimisküsimuste jaoks, mida Berliini salvestiste põhjal võiks foneetiliselt kontrollida.

Kristiina Rossi artikkel viib lugeja hoopis teise aega ja konteksti: piibli tõlkimise ja tõlgete maailma, vaimulike ja kirikute keskkonda. See mõjub veidi ootamatult Mahrenholzi artikli taustal, mille põhjal tekib kuidagi kujutlus sellest, kuidas empiiriline uurimine rakendab eesrindlikult teaduse uusimaid saavutusi, ning eestlastest sõjavange üllatatakse vangilaagris masinaga, mis suudab kinni püüda hääli. Religioon oli aga tollases Euroopas olulisemal kohal kui tänapäeval ning sõjavangi sattunud eestlastel oli kohati kasulikum oma tegelik usuline kuuluvus ümber mängida (vt. lk. 79). Kristiina Rossi artikkel resoneerib ehk kõige paremini salvestatud piibliilõikudega CD-l. Siinset kirjutajat haaras näiteks juba esimest salvestist kuulates idee, et võib-olla loevad sõjavangid piibliilõike oma kodukiriku vaimulikku matkides ehk siis kergelt saksa keele aktsendiga.

Kogumiku kaks viimast artiklit Arvo Krikmannilt ning Janika Oraselt loovad pildi jutu- ja

laulumaailmast, milles 20. sajandi alguse inimene kõige tõenäolisemalt elas. Krikmanni analüüs eestlaste naljade ja anekdootide päritolust näitab, et ega need eestlaste jutustatud naljad ja lood suurt keskmise eurooplase lugudest erinenudki, ning see muudab Berliini eestikeelsete salvestiste olemasolu veelgi erilisemaks, sest üks ole ju Euroopa jaoks „eksootilisemaid“ rahvaid (lk. 36), keda võiks olla hoopis põnevam salvestada. Selles kontekstis muutuvad Jacobsohni uurijaisiksus ning tema teadmised eesti keelest veelgi olulisemaks, sest ilmselt oskas ta suhteliselt hästi hinnata, mis just eesti keele „eksootiliseks“ tegi. Salvestatud laulumaterjal ei täitnud aga tõenäoliselt Saksa kogujate ootusi, sest ilmselt loodeti koguda veel vana regilaulu näiteid, kuid 20. sajandi alguse

meestelaulu repertuaari kuulusid juba uued romantilised rahvalaulud ning Berliini salvestiste lauluvalik peegeldab tollal juba Eestis levinud kommertsliku loomuga heliplaatide laule.

Käesoleva ülevaate eesmärgiks oli põgusalt näidata, kui eriilmelised on artiklid, mis raamatu „Encapsulated Voices“ kaante vahele on koondatud. Aga nii nagu märgib Žanna Pärtlaski (Sirp nr. 25, 22.06.12) oma arvustuses, on see Berliini salvestiste endi iseloomust tingitud, ning tööle au andes: üks kogujate eesmärk oligi ju pakkuda materjali võimalikult mitmekülgselt uurimiseks. Seda enam on aga hindamist väärt, et ikkagi mõjub kogumik tervikuna ning pakub seejuures äärmiselt interdistsiplinaarse lugemise.